

UDC (УДК) 159.95:378.01

Козирєв Микола Петрович,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри психології управління
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: kozurevmp@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-1832-1975

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ УЯВИ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Розглянуто поняття «уява», його форми, основи класифікації, показники продуктивності, механізми створення. Вказано, що це індивідуально-психологічний процес, основою якого є відповідні рушії. Охарактеризовано психологічні й педагогічні умови розвитку уяви здобувачів вищої освіти: творчий потенціал, стиль спілкування між викладачем і здобувачами вищої освіти, здобувача вищої освіти як творчу особистість, мотиви навчальної діяльності, інтелектуальну емоційність, творчу активність, розвиненість цілеспрямованості, творчого мислення тощо.

Ключові поняття: уява, її характеристика, психологічні та педагогічні умови розвитку.

Kozyrev Mykola,
PhD (Philosophy), Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of Psychology of Management,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: kozurevmp@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-1832-1975

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS OF STUDENTS' IMAGINATION DEVELOPMENT

Abstract. The formation of imagination is a component of the studying and upbringing processes. The development of imagination causes acquiring new knowledge and forms of higher education applicants' thinking. Imagination is a process of creating by a person, on the basis of his experience, a new image of objects he has never perceived. The emerge of the imagination of current type is forerun by its genesis and can be differentiated through various forms, in particular: objective – sensitive, primarily – socializing, primarily – artistic level of imagination, imagination of current type. The functions of imagination are covered in the article. The basis of classification, productivity indices, mechanisms of imagination formation are analyzed in the work. We refer the following images of imagination to classical mechanisms: agglutination, exaggeration, litotes, addition, combination, emphasizing, qualitative changing, typification, schematization, transference, reconstruction, analogy etc. Imagination is also considered as an individual and peculiar process. People differ from each other by wide-spread, contextual, speed, easiness and power of imagination image, by its vividness, reality and activity, as well as by dominating one or another image of the imagination. It is individual psychological process the basis of which lies in particular motive forces of personality. The following psychological conditions of higher education applicants' imagination are characterized by the author: creativity, communication style between higher education applicants' and a teacher, artistic personality of a higher education applicant, motives of learning activity, intellectual emotions, creative activity, development of purposefulness and creative thinking. The main pedagogical conditions of higher education applicants' imagination are shown in the work: organization of learning and upbringing processes, formation of particular professional knowledge, skills and abilities, teachers' professionalism, the ability of teachers to combine various methods of teaching (informational – presentative, algorism – activated, self – searched) and follow its principles, setting atmosphere of creativity in teaching process etc.

Key concepts: imagination, its characteristics, psychological and pedagogical conditions of imagination development.

Вступ

Інтенсивність суспільних змін і зумовлена ними стрімка динаміка розвитку особистості висуває сучасні вимоги до формування особистості здобувача вищої освіти XXI століття, яка прагне постійно бути в пошуку, здатна самостійно приймати нестандартні рішення, є винахідливою і творчою. Проблема виховання творчої особистості, яка спроможна генерувати нові ідеї, приймати сміливі рішення, знаходити вихід із нестандартних ситуацій і відходити від шаблонного мислення, є актуальною вимогою сьогодення. Водночас одним із найважливіших компонентів у формуванні творчої особистості є її уява.

Аналіз концептуальних проблем уяви був предметом розгляду, зокрема, таких науковців, як Д. Гілфорд, О. М. Дьяченко, Т. В. Яценко. Проблематику вікової специфіки генези та структури уяви як психічного процесу досліджували О. Запорожець, Е. Ільєнков, С. Рубінштейн та ін. Взаємозв'язок, взаємообумовленість та взаємодоповнення уяви і творчості, а також їх вплив на розвиток творчих здібностей у пізнавальній, емоційно-вольовій, комунікативно-мовленнєвій, художній, ігровій сферах, були предметом наукового пошуку М. Арнаудової, Т. Піроженко, Т. Постоян та ін. На особливому значенні періоду студентського віку для розвитку уяви як властивості творчої особистості наголошується у дослідженнях класиків зарубіжної та вітчизняної психології: Л. Виготського, В. Давидова, Д. Ельконіна, Г. Костюка, В. Кудрявцева, О. Леонтьєва, В. Моляко, Д. Ніколенка, Ф. Фрадкіна та ін. Ними встановлено, що уява здобувачів вищої освіти має величезний потенціал для реалізації резервів комплексного підходу до навчання і виховання, обґрунтовано й досліджено різноманітні теоретико-методологічні та прикладні проблеми творчої уяви як психологічного феномена та особливості її формування і розвитку на різних вікових етапах. Однак поза увагою науковців і надалі є проблема психолого-педагогічних умов розвитку уяви у здобувачів вищої освіти, що і визначило *мету статті*.

1. Визначення поняття «уява»

Вищою формою пізнання людини є абстрактне пізнання, що відбувається за участі процесів мислення та уяви. До визначення поняття «уява» у психології є чимало підходів, відмінність між ними пов'язана із вибором родових понять.

У «Сучасному тлумачному психологічному словнику» уява визначається як «психічний процес створення образу предмета або ситуації шляхом перебудови наявних уявлень», у якому своєрідно і неповторно відбивається

зовнішній світ, що дає змогу програмувати не тільки майбутню дію, а й уявляти можливі умови її здійснення. Уява характеризується, по-перше, побудовою образу засобів і кінцевого результату предметної діяльності суб'єкта; по-друге, створенням програми поведінки у разі невизначеності проблемної ситуації; по-третє, продукуванням образів, які не програмують, а замінюють діяльність; по-четверте, створенням образів, що відповідають опису об'єкта [1, с. 561].

Виникненню уяви сучасного типу передують її генезис, який можна диференціювати через якісно різні форми, а саме:

– *предметно-чуттєву* форму уяви – просторово-тимчасову структуру сенсорних образів про об'єкти і події, що пов'язані з минулим і/або сьогоденням та можливі в майбутньому;

– *первинно-соціалізовану* уяву, що виникла через колективну трудову діяльність і поділ форм праці, адже це змусило створювати випереджальні образи продуктів праці та процесів трудової діяльності;

– *первинно-художній рівень* уяви, який зумовлений тим, що індивідові необхідно було вийти за обмежені можливості первинної мови і мислення та знайти немовні форми матеріальної реалізації образної думки;

– *уяву сучасного* типу [2].

Низка дослідників наголошують на таких функціях уяви, як: побудова образу кінцевого результату діяльності; створення програми поведінки в ситуації невизначеності; створення образів-замінників дійсності; створення образів за описом об'єктів [3]. Класифікацію уяви здійснюють відповідно до сфер її прояву: змісту, своєрідності психічної активності, цілей і завдань діяльності, просторових характеристик, характеру образів, провідної ролі психічних процесів, спрямованості часу, характеру виникнення образів тощо [4, 5].

Показниками продуктивності уяви є: новизна, оригінальність і свідомість переробки даних досвіду; широта послуговування образами, яка розуміється як можливість виконувати перетворення різного матеріалу; тип оперування (доступний спосіб перетворення), що може характеризуватися або зміною розташування уявленого об'єкта, або зміною його структури, або комбінацією цих перетворень.

Процеси уяви мають аналітико-синтетичний характер і в цьому вони схожі на процеси сприймання, пам'яті, мислення. Механізм уяви формується на основі тих образів, що має людина, але ці образи виникають у нових неочікуваних зв'язках і сполученнях. До класичних механізмів створення образів уяви належать: аглютинація, гіперболізація, літота,

доповнення, комбінування, акцентування, якісне перетворення, типізація, схематизація, перенесення, реконструювання, аналогія, метафоризація, символізація тощо [4, 5].

Потрібно зазначити, що уява є індивідуально-своєрідним процесом [6]. Люди відрізняються між собою за широтою, змістовністю, швидкістю, легкістю і силою образів уяви, їхньою яскравістю, реалістичністю і дієвістю, а також за домінуванням тих чи інших образів уяви. Чималий вплив на створення образів уяви має практична діяльність. Доки створений образ є тільки «в голові», він не завжди зрозумілий до кінця. Втілюючи цей образ у малюнок або модель, людина перевіряє реальність його існування.

Формування уяви – складова процесу навчання та виховання. Розвиток уяви сприяє засвоєнню нових знань і формує мислення людини. Розвиток уяви не є результатом прямого навчання, воно обумовлено зростаючою перетворювальною активністю людини і механізмами саморозвитку уяви: протилежною спрямованістю варіювання і моделювання елементів досвіду, схематизації і деталізації образів.

Русійними чинниками розвитку уяви здобувачів вищої освіти є: здатність до рефлексії та емпатії; система навчальних умінь під час вирішення професійних проблем; дослідний підхід, спрямований на навчальне середовище; критичне, творче та ініціативне мислення; фантазія; естетичні й інтелектуальні чинники при проведенні навчальних занять; створення ситуацій з відтворення професійної діяльності [3, 7].

З огляду на це розвиток уяви здобувачів вищої освіти потребує визначення, врахування та дотримання певних психолого-педагогічних умов у навчально-виховному процесі.

2. Умови розвитку уяви здобувачів вищої освіти

У психології умову інтерпретують як сукупність явищ зовнішнього та внутрішнього середовища, що вірогідно впливають на розвиток конкретного явища, яке опосередковується активністю особистості чи групи людей [4].

Психологічні умови впливають на розвиток уяви, а педагогічні спрямовані на підтримку необхідного середовища, в якому відбуватиметься гармонійний розвиток творчих потенцій особистості.

До психологічних умов розвитку уяви здобувачів вищої освіти належать: [4].

Творчий потенціал як інтегративна властивість особистості, що охоплює мотиваційний, емоційний, вольовий і когнітивний компоненти, які характеризуються стійкістю

навчальної мотивації, емоційним ставленням до навчального процесу, вольовим потенціалом і творчим мисленням й обумовлені цілями та психологічними особливостями майбутньої професійної діяльності.

Особливе місце посідає *стиль спілкування між викладачем і здобувачами вищої освіти* у процесі формування уяви. Викладач повинен бути приємним співрозмовником і стати «старшим другом» вихованців. Здобувачі вищої освіти мають почуватися на занятті природно, вільно висловлювати свої погляди. Щоб досягнути цього необхідна атмосфера рівноправності, зацікавленості та високої творчої активності. Викладач бере до уваги думки, висловлені здобувачами вищої освіти, демонструє свою щирі зацікавленість, завдяки чому робить перший крок до розкриття і подальшого формування творчого потенціалу особистості.

Формування уяви під час навчально-виховного процесу виходить з того, що здобувач вищої освіти є *творчою особистістю*, якій характерні: постійний пошук оптимальних варіантів вирішення завдань, творчий стиль мислення, здатність бачити проблему, виявляти суперечності, творча фантазія, розвинена уява, прагнення досягти позитивного результату за конкретних умов праці, високий рівень загальної культури. Творча особистість завжди характеризується *високим рівнем креативності, вираженими особистісними якостями та здібностями*, що сприяють успішній навчальній діяльності.

Важливою психологічною умовою формування уяви є *мотиви навчальної діяльності* здобувача вищої освіти, які можна звести до трьох основних груп: а) допитливість, суто пізнавальні та дослідні мотиви, що відповідають предметному змісту діяльності; б) мотиви особистісної зацікавленості, самовираження, успіху; в) вищі соціальні піднесення, намагання бути корисним суспільству. Відсутність мотивації унеможлиблює творчу діяльність у пізнавальній діяльності.

Також важливою умовою розвитку уяви здобувачів вищої освіти є *сформованість інтелектуальної емоційності*, яка полягає у генерації творчих ідей в процесі вивчення навчального матеріалу. Саме інтелектуальна емоційність фахівця обирає спосіб досягнення мети. Інтелектуальна емоційність виявляється у новому витворі пізнавальної діяльності. Сформованість інтелектуальної емоційності є необхідною та важливою психологічною умовою розвитку творчого потенціалу.

Творча активність є необхідною у навчальній діяльності здобувачів вищої освіти. Вона виявляється у процесі пошуку інфор-

мації, методів і способів створення інноваційних рішень. Джерелом творчої активності здобувачів вищої освіти є насамперед зацікавленість у процесі та результаті своєї праці, а це має забезпечуватися наявністю пізнавальної мотивації, усвідомленням необхідності набуття знань, що зумовлює перебудову психологічних процесів сприймання, пам'яті, мислення, уяви. Як відомо, формуванню пізнавальних мотивів сприяють усі засоби вдосконалення навчального процесу: оновлення змісту навчальних курсів, модернізація структури занять, налагодження міжпредметних зв'язків, удосконалення методів навчання, розширення форм самостійної роботи здобувачів вищої освіти.

На нашу думку, також важливою психологічною умовою розвитку творчого потенціалу здобувачів вищої освіти є *розвиненість цілеспрямованості*. Яка б не була потреба у створенні нового продукту, яке б емоційне задоволення не отримували у процесі пізнання, без вольового зусилля неможливо побачити результати творчого мислення. Цілеспрямованість є позитивною вольовою якістю особистості, що виражається у наявності певної мети, прагненні до неї, пошуку альтернативних шляхів розв'язання проблем, якщо це неможливо зробити за допомогою звичних способів.

У навчальній діяльності важливою якістю є *високий рівень розвитку творчого мислення*, в результаті якого створюються нові знання. Новизна таких знань може бути і суб'єктивною (якщо алгоритм розв'язання задачі відомий людству, проте невідомий особі), і об'єктивною (якщо алгоритм розв'язання задачі невідомий людству і в результаті її вирішення створюються нові знання). Відомо, що головними ознаками творчого мислення є: самостійне перенесення знань та умінь у нову ситуацію; вміння бачити нові проблеми; здатність знаходити нову функцію у знайомого об'єкта; бачення структури об'єкта, що вивчається; здатність знаходити альтернативні рішення; вміння комбінувати відомі раніше способи вирішення проблеми для створення нового способу; створення оригінального рішення, якщо відомі інші [8].

Окрім того, на нашу думку, важливим для формування уяви здобувачів вищої освіти є такий психологічний чинник, як рефлексивні механізми самопізнання, самоактуалізації, самовизначення, самоконтролю, самоспостереження, самопрезентації, самооцінювання, самоаналізу, самореалізації тощо.

До головних педагогічних умов розвитку уяви у здобувачів вищої освіти належать: [9, 10, 11]

– організація навчально-виховного процесу згідно з вимогами до підготовки сучасного

конкурентоспроможного фахівця, відповідно до положень нормативно-правових документів, яка би підвищувала рівень внутрішньої активності особистості;

– сформованість певних професійних знань, умінь і навиків, що сприяють розвитку уяви й мислення;

– професіоналізм педагогів, їх позитивне ставлення до своєї професії, які постійно вдосконалюють свій фах і педагогічну майстерність, застосовують нові методики навчання, вибираючи із них найефективніші для формування своєї стратегії розкриття творчих сил, розвивання творчих здібностей і уяви у здобувачів вищої освіти;

– вміння педагогів поєднувати різні методи навчання і дотримуватися їх принципів. Володіння сучасними методами навчання (інформаційно-презентативними, алгоритмічно-дійовими, самостійно-пошуковими) є складовою психолого-педагогічної компетентності викладача вищої школи;

– створення атмосфери творчості у навчальному процесі.

Важливою педагогічною умовою розвитку творчого потенціалу майбутніх фахівців є *використання сучасних методів навчання* таких, як: діалог, дискусія, цільові обговорення, мозковий штурм, метод аналогій, проблемних питань, метод вільних асоціацій, метод системного аналізу, презентації тощо.

Для формування і розвитку уяви здобувачів вищої освіти С. Сисоєва пропонує такі види завдань [2]:

– на виявлення суперечностей, проблемне бачення: навчальні завдання – завдання прихованого питання, на конструювання проблемних ситуацій, виявлення уявних суперечностей; навчально-творчі – завдання-гололомки, завдання-проблеми, парадокси, антиномії, завдання на формулювання проблем;

– завдання з відсутністю повної вихідної інформації: навчально-творчі завдання – на уточнення мети, умови, вимог та обмежень; з недостатньою вихідною інформацією, що містить суперечності; завдання, в яких майже немає вихідної інформації, є тільки мета діяльності;

– на прогнозування: навчально-творчі завдання – на прогресивні екстраполяції, регресивні екстраполяції, безпосереднє висунування гіпотези, оригінальної ідеї;

– на оптимізацію: навчальні завдання – на вибір оптимального розв'язання, оптимізацію прогресу функціонування об'єкта, оптимізацію витрат, засобів діяльності;

– на рецензування: навчальні завдання – на критичний аналіз прочитаного, виявлення

помилку, перевірку результату, оцінювання процесу і результату;

– на розроблення алгоритмічних і евристичних розпоряджень: навчальні завдання – на розроблення алгоритму та його виконання; навчально-творчі завдання – на виявлення найбільш ефективних евристик, розроблення евристичних розпоряджень, правил;

– логічні: навчальні завдання – на описування явищ, процесів, визначення понять, доведення; навчально-творчі – аналітико-синтетичні завдання на встановлення причинно-наслідкових зв'язків;

– на складання протилежних завдань: навчальні завдання – завдання на пошук способу розв'язання, протилежного найбільш очевидному, завдання, які потребують розв'язання від кінця до початку;

– дослідницькі: навчально-творчі завдання – експериментальні, на моделювання, формалізацію, застосування математичних методів, принципів системності, доповненості, історизму тощо;

– на винахідливість: навчально-творчі завдання – на пошук нового конструктивного розв'язання, винахід нових конструкцій, засобів діяльності, речовин;

– на управління: навчально-творчі завдання – на розроблення мети, стратегії діяльності, планування, організацію діяльності, нормування часу діяльності, оцінювання результатів;

– на комунікативність: навчальні завдання – на розподіл обов'язків у процесі колективної діяльності за зразком, на спілкування; навчально-творчі завдання – на розподіл обов'язків у процесі колективної творчої діяльності, способів співробітництва;

– на розвиток фантазії та уявлення: навчально-творчі завдання – просторові, на описування явищ, їх наслідків і передумов.

Висновки

Уяву здобувачів вищої освіти потрібно розвивати за допомогою низки способів, які варто застосовувати комплексно. Водночас треба брати до уваги соціально-психологічні характеристики особистості здобувача вищої освіти, психолого-педагогічні умови навчання у виші, їхній досвід, вподобання та думку. Потрібно пам'ятати, що результатом цієї праці буде формування особистості, яка здатна вирішувати проблеми, адаптуватися до соціальних, побутових і виробничих умов, ефективно використовувати набуті під час навчання знання у професійній діяльності. Саме творча особистість може бути конкурентоспроможною в сучасному світі, саме цілісна, духовно багата, креативна людина спроможна по-справжньому керувати своїм майбутнім.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у розкритті творчої уяви здобувачів вищої освіти та емпіричному дослідженні психологічних умов її розвитку.

Список використаних джерел

1. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Х. : Прапор, 2005. 640 с.
2. Скоробогатов В. А. Феномен воображения: сравнительно-исторический анализ. СПб., 1992. 183 с.
3. Клименко В. В. Психология творчества. К. : Центр навчальної літератури, 2006. 479 с.
4. Боришевський М. Й. Психологічні механізми розвитку особистості. *Педагогіка і психологія*. 1996. № 3. С. 26–33.
5. Смутьсон М. Л. Психология развития интеллекта : монография. К., 2001. 276 с.
6. Сисоева С. О. Основы педагогической творчества : підручник. К. : Міленіум, 2006. 344 с.
7. Давидюк Н. М. Активізація пізнавальної діяльності студентів. *Психологія : збірник наукових праць НПУ імені М. П. Драгоманова*. К., 2000. Вип. 11, НПУ імені М. П. Драгоманова. С. 346–354.
8. Дзюбенко І. А. Інноваційний підхід до формування пізнавально-інтелектуальної компетентності майбутніх учителів. *Науковий вісник Кременецького обласного гуманітарно-педагогічного інституту ім. Тараса Шевченка. Сер.: Педагогіка*. 2013. Вип. 1. С. 31–34.
9. Педагогіка і психологія вищої школи : навч. посібник. За заг. ред. О. Г. Мороза. К.: НПУ, 2003. 267 с.
10. Психолого-педагогічні аспекти реалізації сучасних методів навчання у вищій школі: навч. посіб. За ред. М. Артюшиної. К. : КНЕУ, 2007. 528 с.
11. Корсунська Н. О., Мельничук Л. Ю., Мельничук О. В., Хоменкова Л. Ю. Психолого-педагогічні методи розвитку творчого мислення для студентів ВНЗ. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2018. № 3. С. 108–116. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzsp_2018_3_19

References

1. Shapar, V. B. (2005). Suchasnyi tлумachnyi psyholohichnyi slovnyk [Modern psychological explanatory dictionary]. Kh.: Prapor [in Ukr.].

2. Skorobohatov, V. A., & Konovalova, L. Y. (1992). Fenomen voobrazheniya: sravnitelno-ystorycheskyi analiz [Phenomenon of imagination: comparative and historical analysis]. SPb [in Russ].
3. Klymenko, V. V. (2006). Psykholohiia tvorchosti [Psychology of creativity]. K.: Tsentr navchalnoi literatury [in Ukr.].
4. Boryshevskiy, M. Y. (1996). Psykholohichni mekhanizmy rozvytku osobystosti [Psychological mechanism of personality development]. *Pedahohika i psykholohiia (Pedagogics and Psychology)*, 3, 26–33 [in Ukr.].
5. Smulson, M. L. (2001). Psykholohiia rozvytku intelektu [Psychology of intellectual development]. K. [in Ukr.].
6. Sysoieva, S. O. (2006). Osnovy pedahohichnoi tvorchosti [Basis of pedagogical creativity]. K.: Milenium [in Ukr.].
7. Davydiuk, N. M. (2000). Aktyvizatsiia piznavalnoi diialnosti [Stimulation of students' cognitive activity]. Psykholohiia: zbirnyk naukovykh prats NPU imeni M. P. Drahomanova (Psychology: collection of scientific works of National Pedagogical Dragomanov University). K., NPU imeni M. P. Drahomanova, 11, 346–354 [in Ukr.].
8. Dziubenko, I. A. (2013). Innovatsiinyi pidkhid do formuvannia piznavalno-intelektualnoi kompetentnosti maibutnikh uchmteliv [Innovative approach to formation future teachers cognitive-intellectual competence]. *Naukovyi visnyk Kremenetskoho oblasnoho humanitarno-pedahohichnoho instytutu im. Tarasa Shevchenka. Ser.: Pedahohika (Scientific Journal of Taras Shevchenko Regional Humanitarian Pedagogical Academy of Kremenets. Series. Pedagogy)*, 1, 31–34 [in Ukr.].
9. Moroz, O. H., Padalkar, O. S., & Yurchenko, V. I. (2003). Pedahohika i psykholohiia vyshchoi shkoly [Pedagogics and psychology of higher educational establishment]. Za zah. red. O. H. Moroz. K.: NPU [in Ukr.].
10. Artiushynoi M. (red). (2007). Psykholoho-pedahohichni aspekty realizatsii suchasnykh metodiv navchannia u vyshchii shkoli [Psychological and pedagogical aspects of the realization of current methods of teaching in higher educational establishment]. K.: KNEU [in Ukr.].
11. Korsunsk, N. O., Melnychuk, L. Yu., Melnychuk, O. V., & Khomenkova, L. Yu. (2018). Psykholoho-pedahohichni metody rozvytku tvorchoho myslennia dlia studentiv VNZ. Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnoho universytetu im. Mykoly Hoholia. Psykholoho-pedahohichni nauky [Psychological and pedagogical methods of creative thinking development for students of higher educational institutions. Scientific notes of Nizhyn State University of M. Gogol. Psychological and pedagogical sciences], 3, 108–116. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzsp_2018_3_19 [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 30.03.2020
прийнята до друку 19.06.2020

The article: is received 30.03.2020
is accepted 19.06.2020